

Петима души в две лодки – по Лома през 1961 година

Еберхарг Унджиян

Пътуванията тогава са били наистина опасни, но и плодотворни за човечеството. Днес всичко е открито, „цивилизовано“ и описано, а реките са все така привлекателни и туризмът по тях вече е приключение за из-

мъкване от градския живот. Младите имат леки и здрави канута, каяци и гумени лодки, неопренови костюми и удобни спасителни жилетки, търсят тръпката на преминаването през бързеи, обръщат се в кипящите води и се измъкват – мокри и доволни. За нас, хората от България, в средата на XX век, нещата бяха различни. Специфичен проблем на социализма бе да си намериш лодка. В магазините не се продаваха, а които ги имаше – повечето бяха ведомствени.

Речните плавания са оставили сериозни следи както в науката, така и в литературата. Джером К. Джером, например, е забавлявал милиони читатели с приключенията на „Трима души в една лодка“, а безброй видове животни и растения, както и много непознати племена, народи и цивилизации са били открити по време на рисковани експедиции по реки като Амазонка, Замбези, Мисисипи, сибирските Лена, Енисей и други.

През пролетта на 1961 година Иван Хаджииванов, тогава препаратор в отдел „Природа“ на историческия музей в Русе, успя чрез ДОСО (Доброволна организация за съдействие на отбраната) да осигури 2 надуваеми

гумени лодки, които изначално са били с военно предназначение. Здравни, надеждни, но и тромави във водата. Те ще ни понесат и пренесат – нас и багажериите ни – по гърба на реката. Ние сме: аз, споменатият вече Иван, Цветан Попов, тогава биолог към Окръжната ХЕИ (Хигиенно-епидемиологична Инспекция), Румяна и Росен, млади и запалени пещерняци и алпинисти.

Речната система на Ломовете се състои от общо 5 рекички – Бели Лом, изви-

ращ от Разградските височини, Черни Лом, идещ откъм Поповските височини, Баниски Лом, Мали или Сваленишки Лом и накрая Торлашки Лом, идещ от Цар Калоян и вливащ се в Бели Лом при с. Писанец. Те се сливат двете по двете и след „Смесите“ над с. Иваново, образуват Русенски Лом. По древна източна традиция при сливане на двете реки в общо русло, левият, погледнат по течението, се нарича черен, а десният – бял. Реката е последният десен приток на Дунав с постоянен, макар и малък годишен отток, средно около 5 куб.м. на секунда и бавно течение. Оттам на изток следват сухоголия, които някога са били притоци.

С камионетка пренасяме лодките и багажа до моста под Широково. Там се сливат Баниски Лом с Черни Лом.. Разтоварваме и се захващаме с надуване на лодките.

Помпаме дълго и упорито – докато не останем съвсем без дъх. Лодките са тежки, на дъното има скари, укрепващи гумираната материя и разпределящи равномерно тежестта на багажа: палатки, одеала, катерачен инвентар, оръжие, различни приспособления за събиране, препариране или консервиране на животни и растения, храна, вода, дрехи и какво ли не още. Отвисоко, на скалистия нос, издигащ се над водослива

Военните гумени лодки от средата на миналия век бяха тежки и тромави, но пък стабилни във водата. На снимката съветската НЛ-8 (за 8 бойци). В социализма те по правило бяха ведомствена собственост

Мостът при с. Широково. Оттук започна нашето приключение

на двете рекички, ни гледат останките на късноантичен кастел.

Нагазваме във водата и бутваме лодките към дълбокото. Вълнуващ миг. Няколко селяни гледат с весело любопитство неуверените ни опити да управляваме с късите гребла. За наш късмет предните дни беше валило и малката рекичка бе сравнително пълноводна. Течението ни grabва, понася ни към водовъртеж, двете лодки послушно се завър-

Когато е пълноводна, реката става за воден туризъм

тат като детски пумпалци, добиват главоломна за нашите представи скорост и се насочват към бързея. Сърцата ни се разтупват, но се мъчим да запазим гостойнство и се показваме уверени. Селяните ни махат за сбогом.

Бързо трупаме опит и се учим да прегуаждаме „капризите“ на реката. А тя, не много дълбока, широка не повече от 5 – 6 метра, сякаш ни се присмива с постоянни изненади. Постепенно добиваме увереност, а времето е сравнително топло и плаването става удоволствие. Събуваме си обувките и босите ни крака висят във водата. Така е по-удобно, когато трябва да се слезе и да се газе.

Изведнъж пътят ни е преграден от пад – на-

лага се да спрем, да разтоварим багажа, да пренесем лодките по сухо, отново да натоварим всичко. Нещо като „Бурлаки на Ломе!“. Нищо не може да спре нашия ентусиазъм и упорито продължаваме

При теснините обаче е сложно. Налага се да излизаме и да пренасяме лодките по суша

напред. Честичко реката е препречена от стърчащи над водата клони на паднали дървета. Брадви и ножове влизат в действие, за да си проправим път. Напредваме метър по метър.

Привечер между високите скали, притиснали реката, създаваме село Пепелина. Тогава още беше живо и населено. За една нощ ни приютява баи Христо Бенков. С първоначално образование, но природно интелигентен, той ни разказва за живелите някога лешояди около неговото село. Става въпрос за белоглавите лешояди (*Gyps fulvus*) и черните лешояди или картали (*Aegypius monachus*). Човекът ни описва точно както външния им вид, така и местата на гнездене. Белоглавият е със светлокафяво оперение и гола шия, покрита с бял пух, както и бяла „якичка“ в основата ѝ. Гнезди по скалите. Черните имат тъмнокафяво оперение, като главата е със сивокафяв пух и черна гуша, също имат якичка. Гнездят на дърветата. Едри птици – с разпереност над 2 метра. Навремето, преди войната, е било нормално умрели в селото животни да се предоставят на крилатите „хигиенизатори“ да си свършат работата. Заедно с малкия или египетски лешояд и с врановите птици, чакащи „чинно и възпитано“ своя ред. А редът в храненето с останките е имал своя логика. Само едрите лешояди със силните си клюнове могат да „отворят достъп“ до вътрешностите, като разкъсат кожата. Египетския със сравнително слабата си човка се е задоволявал с останките от „трапезата“ на по-силния. След Втората световна война големите лешояди изчезнаха. И то не поради пряко преследване, а защото им бе отнета хранителната база с учредяването на държавните екарисажи през 1960-те. Запази се само една малка гнездяща популация в Източните Родопи. По Ломовете

Белоглавият лешояд е величествена птица. За съжаление - почти е изчезнал от България

и на други места като гнездящ вид се съхрани единствен египетският лешояд (*Neophron percnopterus*), но и неговата популация претърпя драматичен срив.

Утрото е свежо, но мрачно. Небето е покрито с оловносиви облаци, натезали от дъжд. Излиза вятър, примесен с дъждовни капки. Събличаме ризите и поемаме греблата. Тук реката тече спокойно. Само ще трябва да „прескочим“ бента на воденицата под селото. Грапавите стволове и клони на дърветата се сключват над нас. Дъждът се усилва, пороеен, че и студен. Тънките веици шибат по телата ни, а ние упорито гребем – ами то и това е романтика!

Особено е тежка задачата на първата лодка. Тя е по-стабилна – понтонна, от дебел гумиран плат и побира по-тежък товар. Екипажът ѝ е от трима. Ос-

маналите се смествахме във втората, по-малка, от жълт, по-тънък гумиран плат, спасителна от авиацията. Часовете бавно минават. Целта ни е да достигнем до пещерата „Орлова чука“. Отвреме навреме тътне гръмотевица и ехото многогласно го прехвърля между стените. След всеки завой очакваме да зърнем най-сетне скалите под пещерата. По въздушна линия разстоянието не е значително, но заради множеството меандри пътуването става безкрайно. Капнали, все пак се настъпяват в огромен естествен навес под пещерата. Пет часа сме гребали. А пешият преход по пряката пътека от селото е само половин час!

Цял ден прекарваме в пещерата. Любуваме се както на великолепните капници, изваяни през хилядолетията, така и на „пещерния народ“ – прилепите, които наброяват шест вида: три подковоноса, нощници и пещерен дългокрил прилеп. На излизане, след мрака на тайнствените подземни зали и коридори, ослепителното посрещане, устроено ни от иззрялото слънце, ни се вижда още

Белогърдите бързолети на пръв поглед приличат на лястовици, но всъщност нямат родствена връзка

по-слабко. Под земята човек напълно губи обичайните си представи за време и пространство. „Вътрешният часовник“ престава да работи, подведен от равномерния мрак и обем, притеснен от стените и тавана, без извечния небосвод над главата. Доволни и отпуснати се гмурваме в златното сияние на геня.

С пронизителни писъци „ти-тит-тит“ ята белогърди бързолети (*Apus melba*) се стрелкат, впуснали се в шеметен полет като реактивни самолети над главите ни. Със сърповидните си криле и раздвоена опашка те напомнят лястовици, но не са им роднини. Маховите пера са леко закривени и

Черен лешояд се храни с мърша. Тези птици изпълняват и важни санитарни функции в природата

много тесни и заострени. Приглася им не чак толкова мелодичното „пърр-пърр“ на ятата тропически пъстроопери пчелояди (*Merops apiaster*). Над голямата бавно кръжи двойка египетски лешояди. Тогава тези птици бяха обичайна гледка, един вид даже символична за Ломовите. Гнездовата им дупка е разположена някъде високо в непристъпните скали. Днес, за съжаление, те са безвъзвратно минало – почти изчезнали, вследствие на катастрофален спад на популацията, по не съвсем изяснени причини.

В тревата между камъните навсякъде чевърсто се шушат множество гущери. Пролетно време мъжките на зелените (*Lacerta viridis*) се гордеят с яркосините си гушки – явно са надянали „брачна премяна“ – да се харесат на дамките. Стенните гущери (*Podarcis muralis*), обитатели на вертикалния субстрат, надничат любопитно зад ръба на скалите. Те са най-многобройни тук. През зимата ни се е случвало да наблюдаваме събудили се от зимния сън гущери да ловят мухи, също „оживили“ се от зимното вцепенение. Ниското зимно слънце огрява отвесните скали под прав ъгъл и направо ги стопля. Тук Иван през 1965 година успя да улови едно геконче или още нощен гущер (*Cyrtodactylus kotschy*). Направили му впечатление бавните му движения, за разлика от „чевърстите“ гущери. Дълго време този препарат стоеше самотен в експозицията на музея. Едва след 2000-ната година В. Петков, сега завеждащ екомузея в Русе, откри многобройна и

Пещерата „Орлова чука“ днес е незаобиколима туристическа атракция

стабилна популация в западните части на града. По реката срещаме водните змии – жълтоушка и сива (*Natrix natrix*, *N. tessellata*), двете свързани със стоящи или течащи води. По шумолене в храстите можем да открием някоя самотна костенурка (*Testudo ibera*). Даже на 26.08.2000 и още веднъж на 30.08.2009 станахме радостни свидетели на „костенуркова сватба“ при пещерата. Вниманието ни беше привлечено от звука на чукането на броните. Мъжкия блъска женската, презгражда ѝ пътя и я хапе по задните крака. Той така „ухажва“ своята избраница. По време на копулата сме чували тънък, слаб писък, издаван от мъжкия. Това е единственият звук от тези иначе неми животни. По правило сватбенният им период по литературата е през май до юни, но са регистрирани брачни игри даже до септември 1998. Според литературата женската снася на няколко пъти по 3 до 7 почти кръгли яйца, с диаметър около 35 мм,

Сколопендрата е опасна

Тропическият пѣстропер пчелояд е твърде красива птица

през май до юли. Но в музея на Русе една костенурка от този вид снесе на 26.07. едно и на 10.08.1968 още едно – госта късно след установения срок. Въпреки, че се намират под формалната защита на закона – както и госта други неща у нас – хората ги ловят за консумация (отчасти поради въображаеми „лечебни качества“). Няма съмнение, че намаляването на популацията на двата вида сухоземни костенурки се дължи именно на човека. Разбира се, и други ги „обичат“ и си попълват менюто с тях. Често сме намирали под скалите по Ломовете, в близост до някогашно гнездо на скални орли (*Aquila chrysaetos*), начупени коруби. Египетските лешояди също хващат малки костенурки, с размер до 10 – 12 см, колкото да могат да ги вдигнат с краката, занасят ги в гнездовите дупки и там ги изяждат откъм задните и предните отвори на корубата. В по-късни години

сме събирали и снимали госта такива коруби при проучванията ни.

Като обръщаме камъните, особено сутрин, още по-хладно, можем да открием пепелянка (*Vipera ammodytes*). Стои си там, навила сивото си тяло със зигзаговидна ивица по гърба. Този „каинов знак“ отличава гвемте наши отровници от всички останали змии. Те са пепелянка, привързана към сухи, каменисти места, повече в равнината, с „рогче“ – кожна гънка, облечена с люспи, отпред на носа. Другият вид, усойницата (*V. berus*), няма такова „рогче“ и се среща в планини-

те. Обърнете внимание и на зениците им – те са отвесни, за разлика от кръглите на останалите наши змии. Случва се при това да изненадаме и зловещата сколопендра (*Scolopendra cingulata*). Неината дължина е до 10 – 12 см., а широчината – до около 1 см.. Не случайно турското ѝ название е „къркак“ – 40 крака, въпреки че краката ѝ не са точно толкова – има 21 чифта или 42 крака. А последните два не са само за ходене – с тях може и да оцупе. Най-опасни са челюстите ѝ! Сърповидно закривени и кухи като инжекционни игли, те са свързани с отровни жлези и ухапването е болезнено. Обърнал съм много камъни през живота си, но все още не съм срещал женска, която пази яйцата, „грижовно“ увита около тях и готова да отпъди всеки натрапник. Доколкото съм научил от литературата, някои тропически видове стигат до 30 см. дължина и ухапването

им може да бъде твърде болезнено, даже смъртоносно.

На другата сутрин благоразумно изтърсих гумените си ботуши преди да ги обуя. Добра предпазна мярка – от единия изпадна скорпион (*Euscorpius carpathicus*). Скорпионите спадат към паякообразните. Те имат по 8 крака, докато при насекомите са „само“ 6. Животинчето, дълго не повече от 3 см, предупредително разтвори щипките си и вдигна опашката. Но щипките са слаби и опашката – тънка. Седмото членче на края е преобразувано в отровна жлеза с жило. За щастие, отровата е слаба и убождането не е по-опасно от ужилване на оса. И отново идва сравнение с така мечтаните тропически страни, където обитават такива с тънки щипки и дебели опашки. Някои са крайно опасни.

Прибираме палатките и всичко останало и отново се впускаме в приключението. Реката ни отвежда към Червен. Това селище, за всеобща радост все още е живо. Може би заради наличието на един от най-живописните и интересни археологически обекти в България – средновековната Червенска крепост. Над ридовете ни поздравява достолепно издигащия се силует на старата крепостна кула, една от съвсем малкото, автентично запазени от Средновековието.

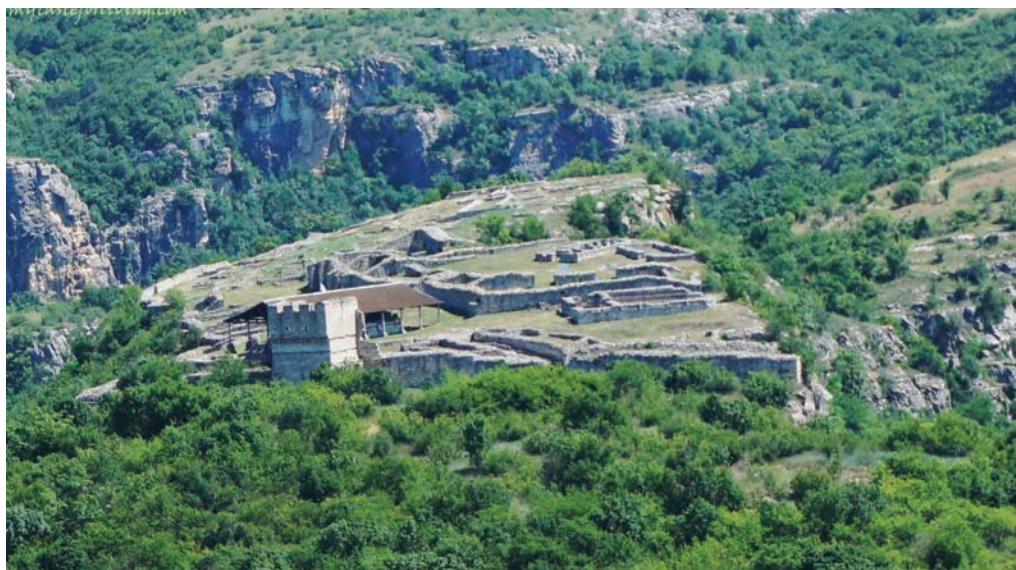
Маалцина знаят, че „Балдуиновата кула“ в Търновград е реконструкция на арх. Рашенов през 1930-те, по образец на Червенската. Мъчим се да си представим как е изглеждал този могъщ град крепост преди векове, но нямаме време да се замислим над привлекателните и живописни картини на миналото. От крепостта ни дели сравнително невисок скалист гребен. В Червен Лом тече през няколко махали. Особено за децата нашето идване е нещо като „театро“.

Мъжкият на зеления гушер през пролетта са гордее с яркосинята си гуша

Костенуркова сватба. Мъжкият не е особено нежен в „ласките“. Снимка Тони Тончев

Червенската крепост има една от малкото запазени на наша територия автентични кули от средновековието. Снимки: Интернет

По цялото протежение ни съпътства пъстра, весело възбудена тълпа. Нашето не чак толкова тържествено шествие представлява добре дошло разнообразие за тях. Пък и кога ще видят пак по тая малка рекичка да дойдат „чужди“ и то с лодки?!

Минаваме следващия завой на реката и сега плаваме покрай самата крепост, забила чело в небето. Обикаляме около нея. Макар и заети с управлението, не можем да се въздържим да хвърлим поглед и нагоре. Предвид удобните топографски условия, още старите траки са създали тук селище и крепост,, но не на мястото на средновековния град. Последвали ги римляните, изпратили тук железните си легиони. Крепостта е съществувала дълго – от I до VI век. Тогава император Юстиниан в последен опит да спаси Източната римска империя от набезите на варварите укрепил границата по Дунава. До днес могат да се видят рустицираните блокове с размери 1 x 0,80 м по източната и запазена-

та западна част на крепостната стена. Имената на двете селища са останали неизвестни. Силна и наглед непревземаема, крепостта е стояла векове. Няколко пъти все пак е била превземана – и всеки път отново изграждана!

А краят на нашето епическо пътуване по Черни лом дойде неочаквано. В следващото селище, Кошов, ни очакваше спешно известие за Иван. Набързо „ако-тираме“ и се отправяме към пощата. По телефона му съобщават, че трябвало възможно най-скоро да се прибере в Русе по неотложна задача. Без него експедицията ни губи главното действащо лице и затова всички се прибираме вкупом. Така, малко безславно, завършва нашето приключение, което дълго ще помним. Щеше да бъде чудесно, ако можехме да го продължим по-късно, но поради редица обективни (пък и субективни) причини не можахме да се съберем отново в този състав. Вярвам, че и след нас ще има млади хора, жадни за приключения и романтика! ■

Кой полюс е по-студен – северният или южният?

Общозвестно е, че Северният и Южният полюси са най-студените региони на нашата планета. Това е естествено, защото те са най-слабо огряваните от слънцето земни региони. И на двата полюса слънцето винаги е ниско над или даже под хоризонта през зимните месеци за дълги периоди от време. Допълнителен фактор е и бялата ледена повърхност на полюсите поради постоянната им покривка от сняг и ледове, която отразява и малкото топлина, изпращана от слънцето към Земята. Животът там е труден за малкото живи обитатели, между които са и емблематичните им символи – Бялата мечка за Северния полюс и Императорският пингвин за Южния полюс.

И все пак – кой от двата земни полюси е по-студен и какви са по-точно основните параметри на техните „студове“ по данни на съвременната метеорологична наука?. Отговор на този въпрос ни дават Океанографският институт в Уудс Хол (Woods Hole Oceanographic Institution), публикувани в известното международно списание *Live Science* през м. юни, 2022 г.

От посоченото списание научаваме, че средната температура на Северния полюс през зимата е – 40°C, а през лятото – 32°C. През същите сезони на Южния полюс темпе-

Императорски пингвин (Aptenodytes forsteri)

ратурата е значително по-ниска: – 60°C през зимата и – 28.2°C през лятото. Основната причина за това, според д-р Робин Бел (Dr Robin Bell) от Университета в Колумбия е, че „Северният полюс е океан, а Южният полюс е континент“. Според него водната маса се затопля и изстива по-бързо в сравнение със земната повърхност и независимо, че океанът на Северния полюс също е покрит с ледена покривка, тя обикновено е само 2 – 3 м. Южният полюс обаче е континент с надморска височина около 2 300 м., а и ледената покривка над континента също е значителна (1 – 2 м.).

Наблюденията и измерванията на средногодишните температури на двата полюса през последните 40 години показват също, че затоплянето на Северния полюс като част от глобалното затопляне на планетата се осъществява по-бързо в сравнение с това на Южния полюс. Според полярният климатолог д-р Сесилия Битц (Dr Cecilia Bitz) това вероятно се дължи и на факта, че „Антарктическата климатична динамика е много по-сложна поради циркулацията на въздуха и океана тук, която е и основен фактор за климатичните промени“.

Бяла мечка (Ursus maritimus)

По Live Science